

І.П. Ющук

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Навчальний посібник
10–11 класи**

*Схвалено для використання у загальноосвітніх
навчальних закладах комісією з української мови
Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України*

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 811.161.2 (075.3)
ББК 81.2 Укр-я72
Ю98

*Схвалено для використання у загальноосвітніх
навчальних закладах комісією з української мови Науково-методичної ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист № 11.1/12-Г-1033 від 01.07.2014 р.)*

Ющук І.П.

Ю98 Українська мова : навчальний посібник. 10–11 кл. /
І.П. Ющук. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан,
2015. — 408 с.

ISBN 978-966-10-3395-4

Навчальний посібник повністю охоплює теоретичний і практичний матеріал української мови, передбачений шкільними програмами для середньої школи, зокрема для 10–11 класів. Формулювання правил чіткі й дохідливі, підкріплені прикладами. Серед дидактичного матеріалу переважають тексти, що поряд з цілеспрямованими порадами сприяє розвитку мовлення. Ключі та відповіді до вправ забезпечують самоперевірку і, отже, створюють сприятливі умови для самонавчання.

Посібник розрахований на учнів 10–11 класів, а також на всіх, хто бажає вдосконалювати свої знання з української мови.

УДК 811.161.2 (075.3)
ББК 81.2 Укр-я72

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Переднє слово

Мову можна вчити для когось і можна вчити для себе. Для когось — це заради високої оцінки, заради балів. Для себе — заради розвитку безмежних можливостей свого мозку, заради підвищення свого інтелектуального рівня. Це, звичайно, забезпечує водночас і високу оцінку.

Мова, як жоден інший предмет, найглибше сягає в підсвідомість людини, формує її, удосконалює. Тому при вивченні мови важливо не лише знати правила, а проникнути в логічно побудовану структуру української мови.

Мова має дві сторони: видиму й невидиму. Видима сторона — це мовлення, тобто усне й письмове спілкування, читання, творення текстів. Невидима — це мовні засоби, які у вигляді зв'язків між нейронами мозку залягають у глибинах нашої пам'яті і які ми постійно використовуємо під час мовлення й мислення. Мовні засоби в нашій пам'яті бувають невпорядковані, хаотичні та чітко впорядковані, як, скажімо, з'єднання в досконалому електронному пристрої. Зрозуміло, що бажаних результатів досягають там, де система логічно облаштована відповідно до її внутрішніх функціональних законів.

Отож вивчення мови, коли воно не формальне, а вдумливе й дослідницьке, не тільки допомагає систематизувати мовні засоби в нашій пам'яті, а й формує, логічно впорядковує зв'язки між нейронами мозку, яких є безліч, і таким чином удосконалює мислення, робить нас більш пристосованими до мінливих умов повсякденного життя, пробуджує творчі нахили, властиві кожній людині.

10 клас

ВСТУП

§ 1. Рідна мова

У світі є понад 3,5 тисячі мов. Одними розмовляють мільйони, іншими — лише сотні, а то й десятки людей. І всі вони різні. Навіть та сама мова в різних народів має свої особливості. Наприклад, англійська мова в американському суспільстві набула таких відмінних рис, які дають підставу говорити про її американський варіант і навіть уже про окрему американську мову. В Австралії вона перетворилася на австралійський діалект англійської мови. Виникли ірландський, канадський, новозеландський варіанти англійської мови. Те саме відбулося й з іспанською мовою в країнах Латинської Америки, з німецькою — в Австрії і Швейцарії, із французькою — у тій же Швейцарії, Бельгії, Канаді, Люксембурзі.

Навіщо стільки багато мов? Чи не краще б усім людям мати одну якусь мову й спілкуватися нею?

Наявність багатьох мов зумовлена об'єктивними закономірностями всесвітнього розвитку. Адже мова служить людям не лише засобом спілкування. Вона ще більшою мірою потрібна їм для пізнання й осмислення навколишнього світу. Як кожна людина трохи по-своєму сприймає навколишню дійсність, так і кожен народ певною мірою по-інакшому відображає, віддзеркалює, переломлює й оцінює навколишні явища. Хоч люди різних національностей і рас однаково бачать світ і мислять за тими самими законами логіки, а проте членують його й виділяють у ньому ті чи інші риси по-різному. Ця розбіжність у світосприйманні залежить від різниці в природних умовах життя, в історичному досвіді, в характері народів і, нарешті, від випадковостей. І все це відбивається, фіксується в мові як життєвий досвід певного народу, як осягнення тих чи інших таємниць всесвіту.

Тому кожен народ має свою мову. Навіть якщо йому накинули чужу, то він її з бігом часу перетравлює, переінакшує, пристосовує до своїх психологічних особливостей, до свого способу думання, до свого менталітету, до своїх умов існування. Таким чином, завдяки різноманіттю мов, людство у своїй сукупності має змогу якомога повніше й докладніше відтворити картину світобудови, зробити свій власний внесок у її пізнання. Без тої чи іншої мови вселюдське уявлення про світ буде не таким повним, як неповною буде веселка без якогось кольору або навіть його відтінку. Тому кожне суспільство зобов'язане дбати про власну мову, захищати її, розвивати, відточувати, удосконалювати, помножувати її можливості й ефективно використовувати. Народ, який не дбає про свою мову, зникає з лиця землі як непотрібний.

Мова будь-якого народу природно починалася в глибокій давнині зі зменьки слів і найпримітивнішої граматики. У процесі життєвої практики людей і в зіткненні з іншими мовами та чи інша мова розвивалася, збагачувалася протягом багатьох століть, відкидала випадкове й закріплювала закономірне, розширювала свої виражальні й пізнавальні можливості. І постійно відбивала мінливі умови життя, фіксувала певні етапи пізнання світу.

Таким чином, мова, яку передавали від покоління до покоління, вбирає, акумулює в собі життєвий досвід найвіддаленіших предків і, отже, полегшує нащадкам орієнтацію в міжлюдських стосунках, у природних умовах своєї землі і взагалі в цьому світі.

Така мова якнайкраще пристосована до психологічних особливостей народу — творця мови, його способу мислення, уявлень, природного середовища і, отже, якнайкраще сприяє всебічному виявленню його творчих духовних сил. Як писав видатний німецький мовознавець В. Гумбольдт, “мова є ніби зовнішній вияв духу народу; мова народу є його дух, і дух народу є його мова — важко уявити собі щось більш тотожне”. Кожна мова позначена неповторною індивідуальною печаттю її носія — народу, і в тому її найбільша цінність.

Мова, вироблена народом на його споконвічній землі і пристосована саме до його умов існування, до його способу думання, навіть якщо за її основу колись було взято чужу мову, — це рідна мова народу. Вона є рідною не тільки для всього народу, а й для кожного окремого індивіда, що належить до цього народу, незалежно від того, з якою мовою йому довелося зіткнутися при появі на світ. Рідна мова — це мова предків і землі, а не мова, привнесена ззовні, хай би якою вона досконалою й привабливою не здавалася.

§ 51. Творення і вживання дієприкметників

За значенням дієприкметники поділяються на активні і пасивні. Вами бувають доконаного й недоконаного виду. Дієприкметники на час не вказують. Як і прикметники, вони змінюються за відмінками, родами й числами.

1. **Активні дієприкметники** називають ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета. Порівняйте: *працюючий робітник* — *робітник працює*; *погасле вогнище* — *вогнище погасло*, *згасаюче вогнище* — *вогнище згасає*.

Активні дієприкметники творяться від неперехідних дієслів, а саме:

а) активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основи теперішнього часу (3-я особа множини) за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**) — для I дієвідміни і **-ач-** (**-яч-**) — для II дієвідміни та відповідних закінчень, наприклад: *режуть* — *режучий*; *лежать* — *лежачий*; *бажають* — *бажаючий*; *сидять* — *сидячий*;

б) активні дієприкметники доконаного виду творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-** і відповідних закінчень, наприклад: *обважніти* — *обважнілий*, *прогнати* — *прогнилий*, *опастися* — *опалий*. Причому суфікс **-ну-**, як правило, випадає: *зів'янути* — *зів'ялий*, *промокнути* — *промоклий*.

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета. Порівняйте: *преміюваний робітник* — *робітника преміювали*; *погашене вогнище* — *хтось погасив вогнище*.

Крім того, пасивні дієприкметники можуть називати ознаку предмета, зумовлену зворотною дією того самого предмета. Порівняйте: *умитий хлопець* — *хлопець сам умився* (і *хтось умив хлопця*), *відірваний листок* — *листок сам відірвався* (і *хтось відірвав листок*).

Пасивні дієприкметники доконаного й недоконаного виду творяться однаково від перехідних дієслів:

а) якщо основа інфінітива закінчується на **-а**, то за допомогою суфікса **-н-** та відповідних закінчень: *написати* — *написаний*, *спилати* — *спиланий*, *обговорювати* — *обговорюваний*;

б) якщо основа інфінітива закінчується не на **-а**, то до основи 1-ї особи однини додається суфікс **-ен-** (буква **н** тут ніколи не подвоюється) і відповідні закінчення: **обгороджу** — **обгороджений**, **в'їжджу** — **в'їжджений**, **скошу** — **скошений**, **затрачу** — **затрачений**, **мелю** — **мелений**;

в) рідко за допомогою суфікса **-т-** і відповідних закінчень: **розбити** — **розбитий**, **терти** — **тертий**, **розвинути** — **розвинутий** (і **розвинений**).

2. Пасивні дієприкметники в українській мові вживаються досить широко — нарівні з прикметниками: *Із землі витягли криву, іржею **вкриту**, **поцерблену** шаблю, ножі, глиняну, добре **обпалену**, цілком **збережену**, велику посудину (Г. Коцюба).*

Пасивні дієприкметники, у яких **н** ніколи не подвоюється, слід відрізнити від прикметників з наголошеними суфіксами **-éнн-**, **-áнн-**, які вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості і які пишуться з подвоєними **нн**: *нескінчений* — *нескінчénний*, *несказаний* — *несказáнний*.

Активні дієприкметники доконаного виду (на **-лий**) утворюються від небагатьох дієслів, але вживаються так само без будь-яких обмежень: *Спросоння скигвила сполохана чайка, від ріки віяло теплом, від скошеного луку — **розіпрілою** за день на сонці травою (Григорій Тютюнник).*

Активні дієприкметники недоконаного виду (на **-учий**, **-ачий**) утворюються значно рідше, ніж пасивні, і ще рідше вживаються.

Наприклад, не можна сказати “Чубенко подумав про **сидячих** в окопах”. Тут замість дієприкметника доцільно вжити підрядне означальне речення: *Чубенко подумав про тих, **що сиділи** в окопах (Ю. Яновський).*

Не відповідає нормам української мови і вислів “Гуляє містом дика хуга, **висвистуюча**, дико **кричача**”. У цьому реченні замість дієприкметників можна використати дієприслівники: *Гуляє містом дика хуга, **висвистуючи**, дико **кричачи** (М. Бажан).*

Іноді в такому випадку варто вжити просто дієслово в спосібній формі. Природно буде сказати: *Здалеку долинає журавлине курликання й **завмирає** в ранковій тиші, а не “Здалеку долинає журавлине курликання, **завмираюче** в ранковій тиші”.*

Частіше активні дієприкметники недоконаного виду використовуються в науковій літературі: *блукаючий нерв, ведуче колесо,*

- 336.** Коми після слів: 2) *годин*; 6) *літо, бреде*. Двокрапка після слів: 1) *знайте*; 2) *знаю*; 3) *дивне*; 7) *цезли*. Тире після слів: 2) *зірка*; 5) *з ночі*. Крапка з комою після слів: 4) *в долині, нема*; 8) *певністю*; 9) *вогнище*.
- 338.** 1. 664. 1) 121.011.070; 2) 121.020.050; 3) 212.210.000; 4) 7(3)11.112.000. 2. 654. 1) 121.011.020; 2) 121.011.020; 3) 111.130.120; 4) 121.012.001. 3. 153. 1) 112. 130.000; 2) 151.041.000. 152.040.000.
- 340.** Коми після слів: 1) *співрозмовник, якості*; 2) *просторі, здавалось, могли*; 3) *того, в небі, світить*; 4) *край берега*; 5) *дні, яблука, з лип, скрип*; 6) *не заплачу, дізнаюсь, побачу*; 7) *те, сказано, те, зробиш*. Крапка з комою після: 1) *нема*; 6) *сумне*. Тире після: 3) *сліпучістю*. Двокрапка після: 4) *наяву*. Розбір речень: 1. 164. 1) 111.130.100; 2) 152.032.000; 3) 211.118.000; 4) 611.112.000. 2. 164. 1) 111.260.020; 2) 214.010.000; 3) 312.120.000; 4) 511.110.110. 3. 164. 1) 211.117.200; 2) 511.110.120; 3) 211.110.120; 4) 7(1)11.112.200.
- 329.** Речення розташувати в такому порядку: 5, 1, 4, 3, 6, 2.
- 331.** Орієнтовний порядок фрагментів: 2, 4, 7, 1, 3, 6, 5.

Вправи з розвитку мовлення

(Перша цифра — номер вправи, цифра в дужках — номер параграфа)

Дискусія — 228 (61), 344 (97).

Конспект — 17 (4).

Мовний етикет — 27 (7), 75 (18), 129 (32), 160 (41), 191 (49), 239 (63), 307 (85), 343 (97), 345 (97), 353 (100).

Письмовий творчий переказ — 28 (7), 48 (12), 88 (21), 117 (29), 153 (40), 200 (53), 248 (66), 262 (72), 278 (77), 291 (81), 330 (93), 342 (97), 347 (98), 354 (101).

Твір-опис — 18 (5), 262 (71), 294 (82), 304 (85), 317 (89).

Твір-роздум — 5 (1), 9 (2), 45 (11), 80 (19), 99 (24), 103 (24), 110 (26), 208 (54), 217 (56), 223 (59), 234 (62), 259 (70), 270 (75), 288 (80), 320 (90), 322 (91), 333 (94), 349 (99), 350 (99), 352 (100).

Твір-розповідь — 104 (25), 300 (83).

Тези — 66 (16).

Усний виступ — 25 (6), 29 (7), 74 (18), 177 (47), 193 (50), 230 (61), 233 (62), 255 (69), 309 (86), 335 (95).

Усний переказ — 72 (17), 92 (22), 96 (23), 114 (27), 127 (32), 146 (38), 154 (40), 164 (42), 192 (50), 197 (52), 227 (60), 248 (66), 264 (72), 279 (78), 313 (87), 327 (93).

Зміст

Переднє слово.....	2
--------------------	---

10 клас

ВСТУП	5
§ 1. Рідна мова	5
МОВА ЯК ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ	13
§ 2. Системний характер мови	13
§ 3. Текст, його компоненти	18
§ 4. Побудова тексту	23
§ 5. Стилїстика тексту	29
§ 6. Риторика.....	35
§ 7. Культура мовлення і мовний етикет	41
ЛЕКСИКА.....	48
§ 8. Загальне поняття про лексику. Словники	48
§ 9. Слово і його лексичне значення.....	52
§ 10. Однозначні і багатозначні слова.....	56
§ 11. Пряме і переносне значення слів.....	58
§ 12. Стилїстично забарвлена лексика	61
§ 13. Вузьковживана лексика. Застарілі слова й неологізми ..	66
§ 14. Омоніми й пароніми	70
§ 15. Синоніми й перифрази	73
§ 16. Антоніми.....	77
§ 17. Фразеологізми. Крилаті слова.....	81
§ 18. Фразеологічні вирази	85
ФОНЕТИКА, ОРФОЕПІЯ, ПРАВОПИС.....	92
Загальні питання фонетики й правопису.....	92
§ 19. Звуки і фонемі.....	92
§ 20. Букви. Правопис.....	96
§ 21. Орфоепія.....	100
Вимова і правопис приголосних	104
§ 22. Вимова і правопис сонорних, дзвінких та глухих приголосних	104
§ 23. М'які і тверді приголосні. М'який знак і апостроф	107

§ 24. Подовження приголосних і подвоєння букв	111
§ 25. Зміни приголосних	114
Вимова і правопис голосних.....	120
§ 26. Вимова і правопис голосних <i>e</i> та <i>u</i>	120
§ 27. Написання <i>i</i> та <i>u</i> в незапозичених словах.....	123
Правопис іншомовних слів.....	125
§ 28. Основні ознаки запозичених слів	125
§ 29. Вживання м'якого знака й апострофа та подвоєння букв в іншомовних словах	127
§ 30. Написання <i>u</i> та <i>i</i> в іншомовних словах.....	130
§ 31. Написання <i>u</i> та <i>i e</i> та <i>ε</i> в російських власних назвах..	133
Милозвучність мови	134
§ 32. Основні засоби милозвучності української мови.....	134
§ 33. Чергування <i>y—v</i> , <i>i—й</i> як засіб милозвучності мови	139
БУДОВА СЛОВА І СЛОВОТВІР	143
§ 34. Значущі частини слова	143
§ 35. Стилiстичні засоби словотвору.....	145
§ 36. Написання складних слів і графічних скорочень	148
ЗМІНЮВАНІ ЧАСТИНИ МОВИ	152
Іменник	152
§ 37. Рід і відміни іменників.....	152
§ 38. Відмінкові закінчення іменників II відміни	156
§ 39. Особові назви	159
Прикметник.....	163
§ 40. Значення прикметників.....	163
§ 41. Ступені порівняння прикметників	167
§ 42. Творення відносних прикметників.....	170
§ 43. Творення і вживання присвійних прикметників	173
Числівник	176
§ 44. Розряди і відмінювання числівників.....	176
§ 45. Поєднання числівників з іменниками.....	179
§ 46. Творення складних числівників і відчислівникових слів	182

Займенник	184
§ 47. Розряди займенників і особливості вживання їх	184
Дієслово	189
§ 48. Загальне поняття про дієслово та його форми.....	189
§ 49. Способові форми дієслова. Дієвідміни	193
§ 50. Переносне вживання способів і часів дієслова.....	197
§ 51. Творення і вживання дієприкметників.....	201
§ 52. Дієприслівник	204
НЕЗМІНЮВАНІ ЧАСТИНИ МОВИ.....	208
§ 53. Творення і правопис прислівників	208
§ 54. Значення і правопис прийменників	213
§ 55. Деякі особливості вживання прийменників	216
§ 56. Значення і склад сполучників	221
§ 57. Правопис сполучників	224
§ 58. Значення і правопис часток	227
§ 59. Написання заперечної частки <i>не</i> і префікса <i>не-</i>	231
§ 60. Вигук	235

11 клас

ВСТУП	240
§ 61. Держава і мова.....	240
§ 62. Засоби практичної риторики.....	245
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	253
§ 63. Лексичні і синтаксичні словосполучення	253
§ 64. Види зв'язку між словами в словосполученнях.....	257
§ 65. Особливості побудови словосполучень.....	259
РЕЧЕННЯ	263
Загальні відомості	263
§ 66. Види речень за метою висловлювання, інтонацією та будовою	263
§ 67. Інтонація і розділові знаки.....	266
§ 68. Складові частини речення	270

Просте неускладнене речення.....	273
§ 69. Головні члени речення. Підмет.....	273
§ 70. Присудок.....	276
§ 71. Двоскладні і односкладні речення.....	281
§ 72. Додатки.....	286
§ 73. Означення.....	288
§ 74. Прикладка.....	290
§ 75. Обставини.....	292
§ 76. Розділові знаки в простому неускладненому реченні ...	294
§ 77. Синтаксичний розбір простого речення.....	296
Просте ускладнене речення.....	302
<i>Однорідні члени речення.....</i>	302
§ 78. Загальні відомості про однорідні члени речення.....	302
§ 79. Розділові знаки в реченні з однорідними членами.....	307
§ 80. Особливості вживання однорідних членів.....	310
<i>Відокремлені члени речення.....</i>	313
§ 81. Уточнювальні члени речення.....	313
§ 82. Відокремлені означення.....	316
§ 83. Відокремлені прикладки.....	320
§ 84. Відокремлені обставини.....	322
<i>Внесення.....</i>	325
§ 85. Звертання.....	325
§ 86. Вставні слова і речення.....	329
§ 87. Вставлені слова і речення.....	333
§ 88. Слова-речення.....	335
<i>Складне речення.....</i>	339
§ 89. Складносурядні речення.....	339
§ 90. Складнопідрядні речення.....	342
§ 91. Речення з підрядними підметовими, додатковими, присудковими й означальними.....	345
§ 92. Речення з підрядними обставинними і супровідними	347
§ 93. Порівняльні звороти.....	351
§ 94. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.....	355
§ 95. Складні безсполучникові речення.....	360
§ 96. Складні синтаксичні конструкції.....	364

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА.....	368
§ 97. Пряма мова і розділові знаки при ній	368
§ 98. Способи передачі прямої мови непрямою.....	373
§ 99. Цитати	376
ТЕКСТ.....	380
§ 100. Текст і його різновиди.....	380
§ 101. Синтаксична єдність	384
§ 102. Композиція тексту	387
§ 103. Абзац	392
Відповіді до вправ.....	394
Вправи з розвитку мовлення	401

Відомості про стан посібника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан посібника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1.		20.../...			
2.		20.../...			
3.		20.../...			
4.		20.../...			
5.		20.../...			

Навчальне видання

ЮЩУК Іван Пилипович

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Навчальний посібник
10–11 класи**

*Схвалено для використання у загальноосвітніх
навчальних закладах комісією з української мови
Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України*

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Надія Бульчак*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Нелі Домарецької*

Підписано до друку 30.11.2014. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк арк. 25,5. Умовн. фарбо-відб. 25,5.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-3395-4

9 | 789661 | 033954 |